

Slutrapport för projekt 0248034

”Kommunikativa strategier och nya rådgivningsmetoder för förbättrad växtnäringshushållning och säkert växtskydd”

Magnus Ljung, SLU

Bakgrund

Ett rådgivningssverige i förändring

Sedan ett drygt decennium tillbaka pågår flera parallella satsningar för att utveckla lantbruksrådgivningen i Sverige. Ambitionen är att modernisera rådgivningen så att den bättre möter de behov och krav som ställs på den – från såväl lantbrukarnas som samhällets sida. För den miljöorienterade lantbruksrådgivningen, inom t ex växtnäring och växtskydd, återspeglar dessa initiativ både en växande insikt om att komplexa miljöproblem inom lantbruket måste kommuniceras med anpassade metoder, jämfört med traditionell produktionsrådgivning, men också en förskjutning i synen på kunskapsbildning i samhället. Historiskt sett har samhällets försök att förbättra både produktiviteten och precisionen inom jordbruket med stöd i den s.k. ’Transfer of Technology’-modellen. Modellen bygger på tesen att det är inom universitet, institut och forskningsstationer som ny kunskap och nya teknologier utvecklas, och som sedan ska implementeras i de agrara produktionssystemen hos lantbrukarna. Denna diffusionsmodell har varit det dominerande paradigmet inom rådgivning sedan 1960-talet. Den förändrade kunskapssynen som nu vuxit fram menar att relevant kunskap till stor del skapas i *gränssnittet mellan* befintliga discipliner, i *mötet mellan* olika aktörer, eller i det *reflekterande handlande* som uppstår i gränssnittet mellan ekologiska och sociala system.

Tidigare studier

Ytterligare en pusselbit till detta forskningsprojekt var den kvalitativa intervjustudie som utfördes på uppdrag av Jordbruksverket 2003, vilken presenteras i Rapport 2003:9 ”Utvärdering av dokumentation vid enskild rådgivning inom KULM: Kompetensområde 2 och 3”. Studien visade att det bland rådgivarna fanns viss frustration över arbetet inom Greppa Näringen. Denna var bland annat kopplat till kravet att nå många lantbrukare, vilket gjorde att man inte kom så långt på varje gård, men även till problemet med att nå omotiverade lantbrukare. Just denna kritik är inte ovanlig mot statsfinansierad rådgivning – används pengarna och resurserna där de gör bäst nytta, eller satsas de på dem som är lättast att nå och som ofta redan har nått en hög effektivitet i resursutnyttjandet. Även om lantbrukarna i stort var nöjda med den rådgivning de fått, framfördes ändå kritik av olika slag. Kritiken handlade framför allt om brist på gårdsspecifika råd, brist på helhetssyn och brist på uppföljning av och samordning med tidigare gårdsbesök.

Utmaningar som miljörådgivare

Att bedriva rådgivning inom växtnärings- och bekämpningsmedelsfrågor innebär åtminstone två stora utmaningar: Miljöanpassning av livsmedelsproduktionen handlar till stor del om beteendeförändring, vilket försvåras av att den rumsliga och tidsmässiga fördröjningen. Effekterna i miljön av vidtagna åtgärder svåra att se och den egna nyttan ofta oklar. Det tar alltså tid för varje individ att gå från ord till handling och det tar än längre tid innan reella förbättringar av miljökvaliteten kan mätas. Med anledning av detta är växtnärings- och växtskyddsproblematiken särskilt intressant att studera, då man inom dessa områden – både av nödvändighet och av egen vilja – tvingats bryta traditionella mönster, etablera nya nätverk och skapa nya relationer mellan aktörer.

Att förändra attityder och beteenden

Att arbeta med och studera beteendeförändringar har sin akademiska hemvist inom psykologin och socialpsykologin. Förr utgick man ofta från KAP-modellen, dvs. *knowledge*, *attitude* och *performance* (ibland *behaviour*). Kort och gott, att man genom att öka individens kunskap förändrar deras attityder vilket i sin tur leder till beteendeförändringar. Människan har dock visat sig vara mer komplex än så. En individs beteende styrs även av dess intention, vilken i sin tur påverkas av den personliga attityden, det sociala trycket/normen och den upplevda kontrollen att kunna genomföra det aktuella beteendet. Förhållandet mellan kunskap, attityd och beteende beror således på kunskap, på individens uppfattning om effekten av det nya beteendet och på subjektiva normer i individens närhet. Att ändra individens beteende underlättas därför om förändringen har stöd hos den sociala grupp som individen ingår i. Att förändra sina vanor, dvs att gå från ett oflekterat beteende till ett annat, är en ännu mer komplicerad process. Vi vet från andra områden att olika stöd och insatser måste vidtas i olika faser av individens vaneförändringsprocess. Olika informations- och rådgivningsinsatser har således varierande funktioner beroende på var målgruppen befinner sig. Trots dessa insikter informerar vi ofta för döva öron. Nitschs (1998) relevansmodell kan användas för att beskriva kärnan i framgångsrik rådgivning. Modellen handlar om att nå sin målgrupp, och menar att i en kommunikativ situation så måste budskapen uppfattas som relevanta för deltagarna för att man ska ta till sig ny information, dvs förstå den och omsätta den i handling. Som rådgivare måste alltså sätta sig in i lantbrukarens perspektiv och anpassa sitt arbetssätt till hans/hennes förutsättningar. Det är nya strategier och metoder med utgångspunkt i detta perspektiv som är särskilt betydelsefullt att utveckla.

Forskningsfrågorna

Forskningen och de aktiviteter som planerades inom ramen för projektet, syftade till att belysa och besvara följande två frågor:

1. *Vilka kommunikativa strategier och nya rådgivningsmetoder finns och vilka bör utvecklas för att ett förebyggande växtskydd och en bättre hushållning med växtnäring skall kunna åstadkommas?*
2. *Vilka lärdomar kan vi dra av implementeringen av nya rådgivningsmetoder inom framför allt Greppa Näringen och Säkert Växtskydd, med särskilt fokus på beteendeförändringar hos lantbrukare?*

Material och metoder

För att svara på forskningsfrågorna valde vi att dela upp projektet i tre delprojekt. För att växla upp anslaget och bredda den empiriska basen valde vi dessutom att samarbeta med andra initiativ med likartade frågeställningar. För att forskningen och förändringsprocessen skall upplevas som relevant och angelägen var det en fördel att vi kunnat stödja projekt som initieras inom sektorn. Intressenterna blir mer delaktiga i forskningsprocessen, vilket medför att implementeringen av forskningsresultaten sker parallellt med kunskapsutvecklingen. I viss mån kan man säga att forskningen som bedrivits varit av normativ till sin karaktär. Den har drivits av en strävan att förbättra samhällets kommunikation i frågor som rör naturresurser, för att därmed förbättra deras hantering. Aktionsforskningsansatsen har visat sig vara användbar då den medfört att diskussioner löpande har kunnat ske med företrädare för sektorn och dess rådgivningsaktörer.

Nedan presenteras de förväntade resultat som forskningsprojektet skulle ge, samt hur respektive resultat presenteras och diskuteras.

Ny kunskap om vilka kommunikativa strategier och rådgivningsmetoder som är särskilt lämpliga att använda sig av vid förebyggande växtskydd och bättre hushållning med växtnäring.	Sammanfattas i slutdiskussionen
Principiell metodutveckling inom rådgivningsområdet till nytta för hela den svenska rådgivningsverksamheten	Delstudie: Idéskrift Delstudie: Metodutveckling inom Greppa Näringen
Förändringsprocesser där nya rådgivningsmetoder tillämpas i praktiken, d.v.s. där resultaten av forskningen redan implementerats.	Forskningsdesign & metodologi – del av forskningsprocessen
Konceptuella beskrivningar av hur kunskapsbildning och beteendeförändring inom lantbruket hänger samman och kan hanteras.	Rapport: Lantbrukares attityder och beteenden inom miljöområdet – en kunskapssammanställning Delstudie: Bönder, kemikalier och val

Rådgivning och kunskapsutveckling – en idéskrift kring olika arbetsmetoder

En slutsats av forskningsprojektet är att det inte finns en metod som kan sägas var mer lämplig att använda än en annan inom växtnärings- eller växtskyddsrådgivning. Det beror helt enkelt på situationen. Dock är det tydligt att framtidens rådgivning måste präglas av en ökad pluralism, dvs ett större intresse för och förmåga att använda sig av alternativa rådgivningsmetoder än de som traditionellt tillämpas. Vi har i det empiriska arbetet noterat att det finns många intressanta exempel på rådgivningsmetoder som testats i Sverige och utomlands, men rådgivarnas kännedom om dessa är oftast bristfällig. Det saknas dessutom kritiska och pedagogiska utvärderingar av både traditionella och nya metoder. Därför togs initiativ till att inom ramen för projektet ta fram en populärvetenskaplig skrift inom området.

Syftet med detta delprojekt har varit att kartlägga och systematisera befintliga rådgivningsmetoder och -ansatser samt kanaler. Idéskriften består av följande delar:

- a. Systematisering av befintliga rådgivningsmetoder
- b. Beskrivning och värdering av olika rådgivningsmetoder
- c. Rådgivare reflektioner kring användandet av olika rådgivningsmetoder
- d. Internationella utblickar och erfarenheter av att använda olika rådgivningsmetoder

Metodmässigt har vi intervjuat rådgivare, rådgivningsansvariga, samt studerat lantbrukspress mellan åren 2006 och 2009 för att få en uppfattning om bredden av rådgivningsrelaterade projekt som genomfördes i Sverige under denna period. Själva metoderna har sedan beskrivits med hjälp av stöd från annan litteratur. Korta intervjuer med erkänt duktiga rådgivare har genomförts i syfte att få deras reflektioner och bästa tips. Genom våra internationella rådgivningsnätverk, framför allt ESEE (European Seminar on Extension Education), har vi kommit i kontakt med intressanta internationella rådgivningsprojekt som vi kortfattat redogör för i tanke att de ska kunna fungera som ytterligare inspirationskälla. Idéskriften är tänkt att användas inom olika utbildningar, kompetensutvecklingsinsatser samt i något förändrad form som nedlaggningsbara filer via hemsida.

Metodutveckling inom Greppa Näringen

Detta är en del av ett utvecklingsprojekt för rådgivarstöd för Greppa Näringens rådgivare. Delstudien genomfördes i samarbete med Marina Tell på uppdrag av Greppa Näringen, som också delfinansierade studien. Studien bygger på djupintervjuer med rådgivare inom Greppa

Näringen, i syfte att få dem att reflektera över sin egen rådgivarroll och arbetsinsats. Intervjuerna, vilka var ca 60 till antalet, skedde via telefon under 2005-2006 med en intervjuguide som stöd. Frågorna kretsade kring vidtagna åtgärder på gårdsnivå, lantbrukarnas syn och reaktioner på Greppa Näringen, samverkan med andra rådgivare samt utvärdering av projektet som helhet och förslag på förändringar och förbättringar framför allt med avseende på arbetssätt och moduler. Intervjuerna tog i genomsnitt 40 minuter att genomföra. Urvalet av intervjuade rådgivare skedde i samråd med projektledningen för Greppa Näringen och eftersträvade stor spridning vad gäller organisatorisk hemvist, placering i landet, ämnesinriktning och tid man varit rådgivare inom Greppa Näringen. Intervjumaterialet analyserades med fokus på förbättringspotentialen inom Greppa Näringen. Analysen och slutsatserna resulterade i en underlagsrapport, och presenterades på Greppa Näringens slut- och startkonferens i Båstad 2006 under rubriken "Så når du fram till lantbrukaren".

Bönder, kemikalier och val – en studie av lantbrukarnas beslut kring bekämpningsmedel

Denna intervjustudie skedde i samarbete med Mats Lönngren, Mikom. Studien skedde på uppdrag av och delfinansierades av Säkert Växtskydd. Syftet med studien var att söka förklaringar till i vilken utsträckning bönder handlar på ett annat sätt än de vet att de borde eller som de upplever att de skulle kunna göra. Studiens övergripande frågeställningar var:

- Finns det ett "glapp" mellan ord/tanke och handling? Eller är det, utifrån ett givet perspektiv, rationellt att inte vidta optimala åtgärder?
- Om ja, var finns "glappet" och varför uppstår det? Vad kan vi göra för att minska detsamma?
- Om nej, vad kan vi göra för att komma vidare med de som inte ens i ord eller tanke ser behov av beteendeförändring?

På grund av frågeställningarnas komplexitet och med tanke på att många studier redan genomförts, som kvantitativt försöker beskriva problematiken, valde vi en narrativ ansats. Den bygger alltså på ett antal lantbrukares berättelser kring hur de agerar inom och tänker om bekämpningsmedelsanvändningen. Databaseringen består av ca 25 djupintervjuer som genomförts i fyra regioner i Sverige; Östergötland, Västergötland, Skåne och Uppland/Västmanland. Det viktigaste var att de som intervjuades hade något att berätta. Trots detta eftersträvade vi en geografisk spridning, olika åldrar och gårdar med varierande inriktning – dock baserat på lantbrukare som använder kemikalier i relativt stor omfattning i sin produktion. Databaseringen skedde som längre semistrukturerade djupintervjuer, med en intervjuguide som vägledning. Intervjuerna, som tog mellan en och tre timmar, bandades och transkriberades. Analysen har därefter skett med utgångspunkt i böndernas berättelser.

Övrigt arbete

Förutom ovan nämnda projekt har resurser lagts på att på andra sätt bidra till en utveckling av praxis inom arbetet med växtnärrings- och växtskyddsfrågor i Sverige. Detta har framför allt skett genom konsultation och som bollplank gentemot företrädare för växtskyddsfrågor vid Jordbruksverket och handläggare vid länsstyrelserna, i syfte att utveckla de obligatoriska s.k. sprutkurserna. Stöd har även givits till HIR Malmöhus under våren 2008 i deras arbete med att testa och utveckla en modell för grupprådgivning på uppdrag av Greppa Näringen.

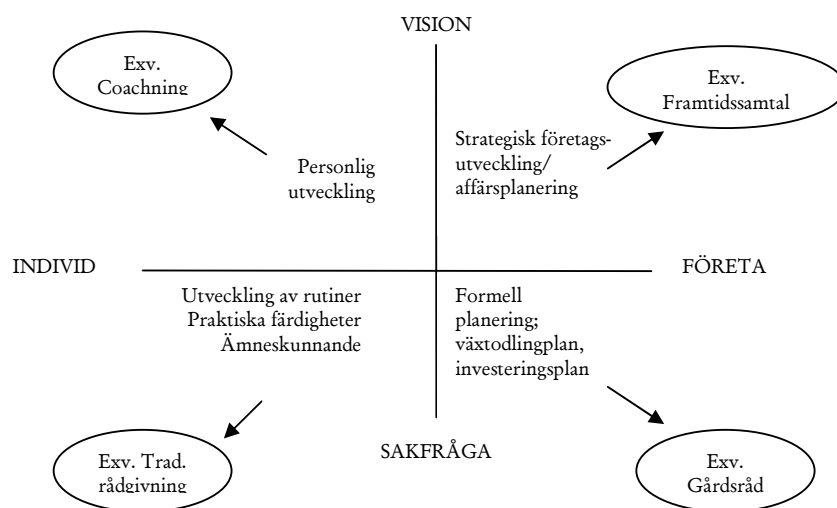
Resultat

Forskningen har generellt sett skapat en bättre övergripande förståelse för dagens rådgivning och dess utmaningar, samt behovet av fortsatt utveckling av rådgivningen. I efterföljande sammanställning presenteras resultaten med utgångspunkt i respektive delstudie.

Delprojekt: Rådgivning och kunskapsutveckling – idéskrift kring olika arbetsmetoder

Resultatet i detta delprojekt är framför allt själva idéskriften i sig. Idéskriften visar på den palett av metoder som finns att tillgå för den som arbetar som rådgivare, oavsett ämnesinriktning. Att vara en duktig pedagog innebär att man a) förstår hur individens läroprocess ser ut, b) känner till vilka metoder som finns att tillgå, samt c) vet hur man kan skapa goda förutsättningar för lärande. Den bakomliggande tanken till detta projekt har varit att lyfta frågan om olika rådgivningsämnenas unika didaktik och behovet av ökad pluralism inom rådgivningen. Olika frågor kräver olika sorters pedagogik. Vi menar att en specifik rådgivningsmetod lämpar sig för ett unikt ämnesområde. Exempelvis så måste risker i samband med växtskydd hanteras på ett annat sätt än växtnäringstrategier, osv. Det är det vi kallar rådgivningens didaktik. Något som i dagens rådgivning är högst oreflekterat.

I Sverige idag finns en mängd olika typer av lantbruksrådgivare. Förutom den traditionella indelningen av rådgivare efter dess ämnesmässiga tillhörighet (mark/växt, ekonomi, husdjur, etc.), så finns ett flertal andra typer av rådgivarbenämningar med delvis nya kompetenser. Bland dessa kan nämnas affärs-, strategi-, helhets- och nyckelrådgivare samt företagscoacher. Rådgivare har olika roller och ett sätt att systematisera rådgivningen är att ta utgångspunkten i kundens behov (se figur 1). Dessutom kan rådgivningen fokusera på antingen lantbrukaren som individ eller på själva företaget. Genom att placera dessa dimensioner i ett kontinuum, erhålls en matris där olika typer av rådgivning går att identifiera. För att rådgivningen skall öka sin effektivitet, vilken den ständigt eftersträvar, anser vi att man måste diskutera mer i termer av pedagogisk ansats, kommunikativa strategier och målgruppsanpassning. Det gäller helt enkelt att hitta det bäst lämpade sättet – metod-, form- och innehållsmässigt – att diskutera/bedriva förändringsarbete inom varje ämnesområde.

Figur 1. Systematisering av rådgivning med utgångspunkt i kundbehovet.

Vi menar att lämpliga metoder för rådgivning inom växtnäring och växtskydd inte bara kan, utan även bör ske inom alla fyra fönster i matrisen. Det handlar naturligtvis om ämneskunnande och praktiska färdigheter – det vi oftast tänker på – men även inom växtnäring och växtskydd är planeringsförmåga, strategiskt tänkande kring företagets utveckling och dess resursutnyttjande, liksom grundläggande värderingar och vägval i relation

till livet i stort av avgörande betydelse. Den kommunikativa strategin består i att för varje individ hitta en lämplig mix av kommunikativa interventioner – med utgångspunkt i behov och förutsättningar. Ett ideal som naturligtvis är svårt att leva upp till, men som är en pedagogisk princip omöjlig att bortse ifrån. I alla fall om man vill nå resultateffektivitet.

Delprojekt: Metodutveckling inom Greppa Näringen

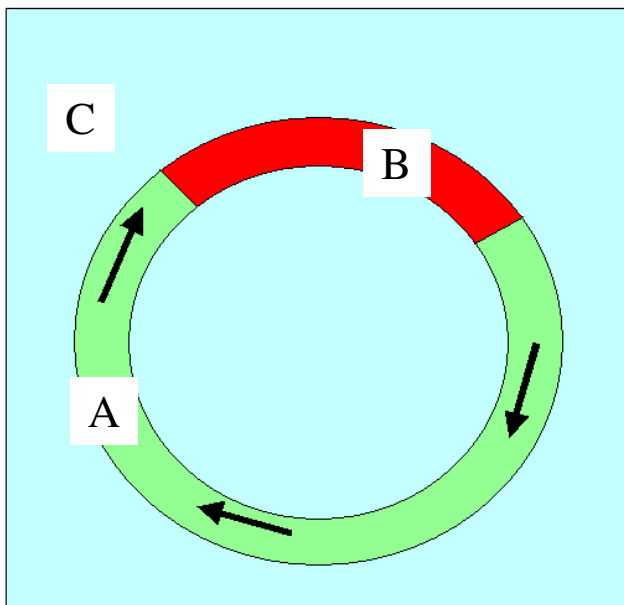
De genomförda intervjuerna med rådgivarna visar att de flesta tycker att Greppa Näringen är ett bra och väl genomtänkt projekt. Många rådgivare poängterar hur stimulerande och givande det har varit att, tack vare Greppa Näringen, komma i kontakt med bönder som inte har efterfrågat lantbruksrådgivning tidigare. Många rådgivare tycker att Greppa Näringen har lyckats med konststycket att nå ut till ”icke-rådgivningsvana lantbrukare”. Det finns samtidigt en viss principiell kritik mot att Greppa Näringen erbjuder ”gratisrådgivning”. Dessutom tycker väldigt många att administrationen inom Greppa Näringen är för tungrodd. De ”stelbenta” krav som dirigerar dokumentationen upptar en för stor del av det totala Greppaarbetet. Resultatet är inte heller alltid användarvänlig. Vissa går till och med så långt att de kallar det kontraproduktivt att dokumentera enligt rådande tillvägagångssätt.

När det gäller vidtagna åtgärder på gårdarna har rådgivarna varierande synpunkter. Vissa rådgivare tror inte att mer än 10-20 procent av de gårdar som besökts kommer att vidta några åtgärder till följd av Grepparådgivningen. Andra är övertygade om att 90-100 procent av de besökta gårdarna kommer att göra det. Rådgivarna uppfattar lantbrukarnas ”tilltro” till Greppa Näringen som hög. Flera antyder dock att Greppaprojektet har ”gått lite i stå” och skulle behöva ny input för att bibehålla lantbrukarnas intresse och engagemang för ett fortsatt miljöarbete i Greppa Näringens regi, både till form och innehåll. Många rådgivare efterfrågar nya forskningsresultat. Ett annat önskemål från de rådgivare som är positivt inställda till att få med nya Greppa-kunder är att satsa på uppsökande verksamhet och ny marknadsföring. Andra tycker att de redan når ”rätt” gårdar och hänvisar till sin övertygelse om att det ändå inte är någon idé att bearbeta sådana lantbrukare som är ointresserade.

Rådgivarna anser sammantaget att Greppa Näringen är en framgångsrik satsning och väl investerade medel. Samtidigt kan man vid analysen av intervjuerna se att det finns behov av kompletteringar, både av innehållslig och pedagogisk art. För det första finns det en önskan om att kunna arbeta med lantbrukare över längre tid, av det enkla skälet att beteende- och vaneförändringar tar tid, vilket i sin tur kräver kontinuitet och långsiktighet. Att lämna den kvantitativa idén om att nå många till att istället arbeta mer kvalitativt och strategiskt i urvalet av lantbrukare. För det andra så handlar det om att öka flexibiliteten i själva utbildningsplaneringen – ett behov av en kompetensutvecklingsplan för varje enskilt företag i relation till växtnäringens- och växtskyddsfrågor. För det tredje så handlar det om att fortsätta utveckla kopplingarna mellan naturvetenskap och ekonomi i samband med rådgivningen. Men det handlar då inte om schabloner, utan om att verkligen komma nära den enskilda företagarens förutsättningar.

Delprojekt: Bönder kemikalier och val

Till att börja med kan vi konstatera att trots att lantbrukarna verkar kunniga när det gäller regler och rekommendationer, har många förvånansvärt låg kännedom om kampanjen ”Säkert Växtskydd”. Under analysarbetet med intervjumaterialet växte en beslutsmodell fram, som fick ligga till grund för såväl resultatredovisning som efterföljande rekommendationer. Modellen utgår från tanken att en lantbrukare befinner sig i olika beslutsprocesser samtidigt, men med olika tidsutsträckning. Vi kallar dem tre beslutsrum, inom vilka vi menar att lantbrukaren fattar olika typer av beslut (se figur 2).

Figur 2. Beslut om växtskydd och tre olika beslutsrum

- A. Rationella, välplanerade beslut – handlar om växtodlingsplanering på årsbasis och med denna sammanhängande planering av kemisk bekämpning.
- B. Skarpt läge. Alla beslut som fattas under eller i nära anslutning till spruttillfället.
- C. Långsiktiga ställningstaganden. Beslut som grundar sig i reflektioner kring den egna driften och hur bonden ev. vill förändra den på längre sikt. Anknyter till visioner, drömmar och existentiella tankar funderingar – vad man vill med sitt liv, natursyn och riskerperception.

Beslutsrum A – året som kommer

Året som kommer planeras utifrån året som gått, tidigare erfarenheter, samt generella utvecklingsplaner för företaget. Under vinterhalvåret går lantbrukaren igenom vårens potentiella bekämpningsbehov, varpå ett basbehov av kemikalier beställs. Den överlägset viktigaste faktorn som styr bekämpningen är här, inte oväntat, ekonomin – det gäller att maximera täckningsbidraget. Även om den viktigaste informationskällan är någon form av rådgivande samtal, tycks rådgivningens betydelse när det gäller kemisk bekämpning ha minskat. Bekämpningsmedel och bekämpningsstrategier tycks heller inte vara något stort samtalsämne lantbrukare emellan. De flesta lantbrukare vi intervjuat jobbar relativt välplanerat med den årsbaserade bekämpningsstrategin. I beslutsrum A är graden känslomässiga ställningstaganden låg. Besluten förefaller vara rationella med optimalt ekonomiskt resultat som ledstjärna.

Beslutsrum B – skarpt läge

När det blivit dags för själva bekämpningen – det skarpa läget – är det en rad faktorer och som på olika sätt påverkar lantbrukaren i sitt beslutsfattande.

- *Val av tidpunkt och dosering:* Väderbetingelserna är det som de flesta lantbrukare upplever är särskilt viktigt att ta hänsyn till. När det gäller dosering har vi sett tre olika förhållningssätt. Vissa går efter de dosrekommendationer som står på förpackningen, andra går på de rekommendationer som rådgivaren ger och ytterligare några gör självständiga dosval. Flera lantbrukare menar att rådgivarna lägger sig i överkant i sina dosrekommendationer, eftersom de måste ha ryggen fri. Valet av tillfälle att spruta kan även bestämmas av föreskrivande sociala normer. Lantbrukaren har alltså en föreställning om vad som är socialt acceptabelt.

- *Påfyllning – sprutning – sköljning:* När beslutet om besprutning är taget påbörjas de praktiska momenten. Dessa sker ibland under viss tidspress och är möjliga källor till läckage om de utförs slarvigt eller felaktigt. Vindhastighet är utan tvekan den aspekt som flest lantbrukare medvetet tullar på då och då. Värt att poängtera är lantbrukarna tycks ta större hänsyn till den omkringliggande miljön i samband med sprutning, än sin egen hälsa, samt att

offentlighet (t ex närhet till boende eller vid en väg) bidrar till större noggrannhet. Nästan alla intervjuade medger att de även regelmässigt tullar på det personliga skyddet.

- *Legosprutning*: Vi anser att legosprutningen är så pass speciell att den kräver ett eget resonemang. Enligt våra intervjuer blir legosprutningen allt vanligare och det kan också leda till ökad användning av bekämpningsmedel. Utföraren vill helt enkelt göra ett jobb som uppdragsgivaren blir nöjd med, varför det finns risk för att doserna väljs med marginal. Dessutom är det svårt för en legosprutare att ha lokalkännedom om andras fält vilket ökar risken. Likaså är det svårt att genomföra sprutningen tidsmässigt optimalt, särskilt om fälten är små och arronderingen dålig. Till legosprutningens fördelar hör att bekämpningen sannolikt blir professionellt utförd samt att den sker med modern teknik.

I beslutsrum B, det skarpa läget, tycks ekonomin inte vara en vägledande princip. Här är det snarare tidsfaktorer, yttre förhållanden och den akuta arbetssituationen som styr. De ”felsteg” som sker har med stress, bekvämlighet och bristande reflektion i beslutssituationen att göra.

Beslutsrum C – att reflektera över sin situation och sina värderingar

Med beslutsrum C menar vi det rum vi alltid bär med oss. Det är sådana aspekter som på ett mer eller mindre oreflekterat sätt styr våra val i livet. Ur intervjuerna kan vi bl a se att de flesta lantbrukare har vad man brukar kalla en robust natursyn, vilket innebär att man har en föreställning om att naturen tål en hel del påfrestningar och att den har en god förmåga att återhämta sig. Trots en robust natursyn benämner nästan alla av dem vi intervjuade bekämpningsmedlen som gifter. De ser inga stora risker med preparaten och dess hantering eftersom de upplever sig ha kontroll över användningen. Men konsekvensen är att många lantbrukare slarvar med det personliga skyddet. Kanske är detta skälet till att bekämpningsmedel och dess användning inte heller är något stort samtalsämne.

Det unikt nya som framkom i denna delstudie är att de lantbrukare som uttryckte starka värderingar i beslutsrum C också verkade ha ett omdöme när det gällde risktagande i samband med beslutsrum B. Dvs det finns en mental spärr hos dem som menar ’nej jag gör det inte, även om jag är trött och sliten och har bråttom’, till skillnad från dem som tänker ’strunt samma, en gång är ingen gång’. Vi bedömer att lantbrukare fattar bra beslut i beslutsrum A och att de där får ett bra stöd. Beslutsrum B är inte mycket att göra åt för rådgivningen, men man skulle påverka besluten i fält indirekt via beslutsrum A. Helt enkelt att utveckla lantbrukarnas omdöme och medvetenhet kring vägledande värderingar.

Diskussion – strategiska utmaningar för rådgivningen

Att bedriva rådgivning i syfte att minska jordbrukets miljöpåverkan innebär, som vi har visat, flera pedagogiska utmaningar. Rådgivningens paradgren har genom tiderna varit att med informationens hjälp öka kunskapen hos lantbrukarna i syfte att ändra deras beteenden. Men, för att lyckas med att förändra vanor och beteenden krävs mycket mer än ren faktaförmedling. Det är ett samspel av flera olika faktorer och insatser.

Ett helhetsgrepp taget

Sedan datamaterialet till detta forskningsprojekt samlades in har naturligtvis såväl innehållsmässiga som organisatoriska förändringar skett inom ramen för växtnärings- och växtskyddsrådgivningen. När intervjuerna genomfördes var Greppa Näringen och Säkert Växtskydd två separata satsningar. Nu ingår säker växtskyddshantering i Greppa Näringens modulutbud. Vi tror att det är ett steg i rätt riktning. Förhoppningsvis innebär det att frågor kring växtskydd lyfts. Resultatet från våra studier visar nämligen att diskussioner kring

bekämpningsmedelsstrategier inte är någon stor fråga vare sig lantbrukare emellan eller i samråd med rådgivare. I intervjustudien med Greppa Näringens rådgivare menade vissa att motsatsförhållandena mellan växtnäring- och växtskyddsfrågorna försvårar rådgivningen. Rådgivarnas roll är dock att hantera både gårdars växtnäringssläckage och kemiska bekämpning – med de nationella miljömålen som riktlinje. Genom att ta ett helhetsgrepp på dessa frågor, ökar sannolikheten för att kloka och sammanvägda beslut fattas på gårdarna.

Rådgivning till vilka?

Idag använder sig flera lantbrukare av maskinstationer för allehanda körslor. För lantbrukets miljöarbete har det både positiva och negativa konsekvenser. Till de positiva hör att maskinstationer ofta använder sig av modern teknik och att arbetet utförs av duktiga maskinförare. Däremot är det svårt för en maskinstation att ha lokalkännedom. Det kan innebära att vare sig gödsling eller besprutning sker på ett optimalt sätt, dels med avseende på mängder och doser, dels med avseende på tidpunkt. Rådgivningen som bedrivs inom ramen för Greppa Näringen vänder sig dessutom främst till själva lantbrukaren. Med anledning av denna utveckling anser vi att det finns skäl att se över den miljörådgivning som idag erbjuds till maskinstationer och maskinförare.

Att förändra normer och attityder

Som vi har sett har normer en stor inverkan på de handlingar vi väljer att utföra. Och att ändra en grupps normer utan att föra en aktiv gruppdiskussion är sannolikt en omöjlighet. Den vanligaste rådgivningsformen är dock det individuella rådgivningsmötet. Det är också den rådgivningsform som lantbrukarna uppskattar mest. Den lämpar sig ypperligt så länge det handlar om att identifiera gårdsspecifika råd. Men när det gäller att mobilisera lantbrukarkåren i frågor som traditionellt inte har varit någon stor fråga, gäller det att hitta andra plattformar för att föra ett gemensamt samtal. Enbart information kommer inte i sig självt att leda till några radikala beteendeförändringar. Vi menar att det idag till stor del saknas diskussioner för ökad medvetenhet kring föreställningar om och förhållningssätt till användningen av bekämpningsmedel. Vilken grad av reflektion inbjuds man egentligen till som lantbrukare idag? Hur skapar vi ett samtalsklimat där vi når ett sådant djup att rådande normer ifrågasätts? Vi tror att samtal kring hur man gör idag, varför man gör som man gör, vilka konsekvenser det kan få och hur man skulle kunna göra istället, kombinerat med information om lagar, regler och aktuell forskning om konsekvenser av bekämpningsmedel på sikt skulle kunna påverka gängse normer och skapa ett socialt tryck som förflyttar ”acceptansribban” i en riktning som gynnar både miljön och bonden.

Rådgivarnas roll

Oavsett ämnesfråga jobbar dagens rådgivare framför allt inom det beslutsrum som vi har valt att kalla A. Det handlar om en expertorienterad rådgivning som strävar efter att ge tydliga svar på väldefinierade frågor. Vi menar dock att rådgivningen är ett exempel på en kommunikativ situation som har potential att utvecklas ytterligare för att ge lantbrukarna ett ännu mer heltäckande beslutsunderlag – både på kort och lång sikt. Vi tror att rådgivningen inom miljöområdet behöver gå från expertorientering till processorientering, från information till kommunikation. Den utvecklingen ställer naturligtvis nya krav på rådgivarna. I våra intervjuer med Greppa-rådgivare blir det tydligt att många rådgivare är skolade inom naturvetenskapen och att de även har en stark tilltro till den och dess förmåga att lösa problem. Flera rådgivare efterfrågar mer forskning, försöksresultat, siffror och nyckeltal som stöd i sitt påverkansarbete. Vissa efterfrågar även säljkurser, i syfte att öva upp sin ”köksbordsskicklighet”. För att kunna utvecklas som rådgivare, tror vi att det är viktigt att rådgivarna ges möjlighet till reflektion över sin yrkesroll och sitt arbetssätt. Ett konkret sätt

som nämns i en av intervjuerna är att starta referensgrupper där rådgivare får träffas regelbundet och utbyta erfarenheter sinsemellan. Utmaningarna för framtidens lantbrukare och rådgivare har bara börjat.

Strategier och metoder i fokus

Inom ramen för en kommunikativ strategi kan olika rådgivningsmetoder användas. Vad som ofta saknas är just ett strategiskt tänkande kring påverkansarbete både på kollektiv och individuell nivå. Hur förflyttar vi fram positionerna för ett helt lantbrukarkollektiv och hur kan jag stödja en specifik lantbrukare att omsätta sin kunskap i samtliga beslut och handlingar? Vi har sett att det finns ett växande intresse för organisatoriska och pedagogiska frågor i rådgivningssverige, men bedömer att det fortfarande saknas dels fora för att diskutera dessa specifika frågor, dels en möjlighet att testa och experimentera inom ramen för de olika rådgivarrollerna.

Bättre förutsättningar bör skapas för att testa och fortsätta utveckla nya arbetssätt, vilket i en iterativ process innebär att även den pedagogiska kompetensen måste öka inom rådgivningsorganisationerna. Endast då kan vi nå de riktigt stora framsteg som frivilliga insatser har en potential att åstadkomma för en bättre miljö.

Publikationer

Höckert, J. och M. Ljung. 2010. *Rådgivning och kunskapsutveckling – en idéskrift kring olika arbetsmetoder*. SLU. Manus.

Ljung, M. 2010. *Lantbrukares attityder och beteenden inom miljöområdet – en kunskapssammanställning*. SLU. Manus.

Lönngren, M., M. Ljung och J. Höckert. 2006. *Bönder, kemikalier och val – en studie av lantbrukarnas beslut kring bekämpningsmedel*. Intern rapport till Säkert Växtskydd. SLU och Mikom.

Tell, M. och M. Ljung. 2006. *Utvecklingsprojekt för rådgivarstöd för Greppa Näringens rådgivare – djupintervjuer med rådgivare*. Intern underlagsrapport för Greppa Näringen.

Övrig resultatförmedling till näringen

Muntlig presentation på Greppa Näringens slut- och startkonferens "Nu tar vi nästa steg!" den 6-7 september 2006, under rubriken "Så når du fram till lantbrukaren".

Diskussioner kring metodfrågor på ett stort antal möten, utbildningar och seminarium inom svensk lantbrukssektor. Referenser kan ges vid behov.

Föreläsningar och diskussioner på kursen *Lantbruksrådgivning* för studenter på agronom- och lantmästarprogrammet.

Konceptuellt framtagna och copyrightad hemsida vid SLU kring 'mjuka' rådgivningsfrågor, där offentligt material kommer att finnas allmänt tillgängligt exempelvis idéskriften.